

УДК 94(560):070(497.11)”1925/1938”

32:929 Кемал М.(046)

070(497.11)”1925/1938”

DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina33-46876>

Оригинални научни рад

Сава Д. ЂУРЂЕВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

МУСТАФА КЕМАЛ АТАТУРК И ТУРЦИ У СРПСКОЈ ЈАВНОСТИ ТОКОМ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА**

Айсѝраќиј: Овај рад за циљ има да на основу писања београдске дневне штампе (*Време, Полићика, Правда*) анализира промену наратива која се о Турцима и Мустафи Кемалу Ататурку створила у српској јавности током тридесетих година двадесетог века. Краљевина Југославија и Република Турска су од 1933. године успоставиле веома блиске пријатељске и дипломатске односе, оличене кроз блиско пријатељство југословенског краља Александра I Карађорђевића и турског председника Мустафе Кемала Ататурка. Како је оснивач и први председник Турске уживао велику популарност у српској и југословенској јавности, рад анализира да ли се позитивна перцепција Атаурка одразила и на позитивну перцепцију Турака или је доминатни наратив о Турцима, из времена Османског царства, наставио да игра примарну улогу у тој перцепцији.

Кључне речи: Турска, Ататурк, Краљевина Југославија.

СЛИКА АТАТУРКА

Током рата између Грчке и турског покрета отпора у Анадолији предвођеног Кемал пашом београдски дневни листови су својим извештавањем, допринели стварању веома негативне слике Кемал паше. Услед недостатака правих извора о карактеру самог турског националног покрета, али и традиционалних стереотипа о Турцима као претњи, Кемал паша је представљен као нови исламски и турски освајач са истока, где се провлачила и перцепцији Турака као вечитих непријатеља (Ђурђевић 2022: 150–153; Милосављевић 2002: 285–286). Разлог за такво извештавање београдске штампе треба тражити и у чињеници да је сама Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца страховала од евентуалног утицаја кемалистичког покрета на муслимане у унутрашњости државе (Giomi 2018: 151–187). Такви страхови своје упориште налазе и у традиционалном српском обрасцу перцепције Муслимана дефисане кроз издајнички синдром, повезан са процесом исламизације током османске епохе на Балкану (Вакић Heyden 2006: 67). Након успостављања званичних дипломатских односа између Републике Турске и Краљевине Срба,

* Истраживач приправник, [djurdjevicvasa@gmail.com](mailto:djurdevicvasa@gmail.com)

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-47/2023-01/200020 од 3. 2. 2023. године.

Хрвата и Словенаца, децембра 1925. године, а и нешто пре тога, у југословенској и српској штампи отпочео је све интензивнији процес слављења лика и дела Мустафе Кемала Ататурка, који ће своју кулминацију доживети у наредниј деценији (Тодоровић 1973: 287; Kürt Güveloğlu a: 152).

Широке размере популарности првог турског председника, његовог лика и дела биле су последица неколико ствари. Томе је допринело политичко зближавање југословенске и турске државе, као и чињеница да је у међуратној Југославији издато неколико научних и публицистичких радова о оснивачу модерне турске државе. Нарочити утицај имала је посета краља Александра I Карађорђевића Истанбулу¹ октобра 1933. године², из чега је проистекао својеврсни конструкт српске штампе о пријатељском и братском односу два државника, иако су се они први и једини пут срели у Истанбулу октобра 1933. године (Теодосијевић 1998: 8). Ататуркова популарност у широким народним масама Југославије, била је подстакнута како његовом реформаторском политиком, нарочито у погледу киданања свих веза са Османским царством, што је за последицу имало да у српској јавности настане извесно емотивно олакшање у односу на традиционални сентимент према Турској и Турцима, развијен током петовековне владавине Османског царства (Чорбић 2023: 403-417). Чињеницу популаризације Ататурка треба тражити и паралелама његове биографије и биографије краља Александра I Карађорђевића. Југословенски краљ и турски председник су од великих ратних команданата, ослободилаца и оснивача нових држава постали и владари са сличним начином владања (Кадијевић 2010: 59-60).

Својеврсни култ Мустафе Кемала Ататурка у српској јавности током тридесетих година формирао се и раслојавао на неколико начина. Велики број новинских извештаја о Турској, назначавало је његову судбинску предодређеност за велика дела. Темеље такве преодређености дневна штампа видела је у средини из које је он потекао и симболичком значењу имена Кемал савршени.³ Виђен је као човек који ствара чуда, као „месија који читавом једном народу враћа живот“.⁴ Неки од епитета који су се могли срести уз Ататурково име на страницама београдских листова описивали су га као агилног, спремног, енергичног и модерног.⁵

1 У својим мемоарима југословенски и хрватски вајар Иван Мештровић оставио је запис о једном од разговора са краљем Александром, у којем му је краљ говорио о посети Турској и утисцима, које је на њега оставио Кемал-паша. Краљ је у разговору са Мештровићем говорио да је Кемал за Турке, оно што је Петар Велики за Русе. Ширину погледа Кемал-паше краљ је најбоље разумео кроз чињеницу да је Света Софија из џамије претворена у музеј. Истакао је чињеницу да Кемал изванредно разуме балкански комплекс и потребу да се Балкан еманципира од улетања великих сила; (Међтровић 1969: 227.)

2 „Састанак њ. в. краља са претседником Турске Републике“, *Политика*, 5. 10. 1933: 1; „Пут њ. в. Краља и европско јавно мишљење“, *Политика*: 6. 10. 1933: 1. „Састанак Њ. В. Краља и претседника Турске Републике, Кемала паше“, *Правда*, 5. 10. 1933: 1; „Резултат састанка Њ. В. Краља и Кемал паше“, *Правда*, 6. 10. 1933: 2; „Измена телеграма Њ. В. Краља и Гази Мустафе Кемала“, *Правда*, 10. 10. 1933: 2.

3 Kemal, u: *Türkçe-Sırpça Sözlük*, ur. Slavoljub Đinđić, Mirjana Teodosijević, Darko Tanasković, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1997, 580.

4 „Гази Мустафа Кемал“, *Политика*: 10. 10. 1933: 6.

5 „Посета претседника турске владе г. Инениа Београду“, *Правда*: 11. 04. 1937: 1.

Формирање нове и модерне Турске искључиво је представљено као заслуга и дело једног човека, Кемал паше. Прича око његових заслуга за стварање ове државе увек је истицана уз антипода старе и нове Турске, из антипода који је означавао како је он готово ни из чега створио нешто, ни из чега старог и заосталог, створио је нешто ново и модерно. Стара Турска се истицала као она држава која је била болесна и непрестаним ратом разорена, док је за Ататуркову Турску наглашавано да је она здрава и модерна држава. Дневна штампа увек се трудила да нагласи да нова Турска мора да има константну потребу захвалности према свом диктатору „који јој је дао нове импулсе“.⁶ Једна од неизоставних конструкција, која је била пратећа у натписима штампе о Кемал паши, била је она која је његов пројекат модернизације Турске и Турака, овај народ и државу преко ноћи извела из средњег века и нагло их увукла у двадесети век. Истицано је да је модернизација Турске таква да се „нигде у свој историји света тако нешто није десило за тако кратко време“.⁷ „Турско чудо“ и прогрес који је турски народ доживео виђено је као нешто што се никада није догодило и није забележено у историји света.⁸ Појава спасиоца такве државе и створитеља „турског чуда“ тражена је и у исламским традицијама и муслиманском менталитету неуништивости, тачније муслиманског веровања да захваљујући својој правоверности не могу пропасти. Београдска штампа је такву традицију у Кемал паши видела у његовој способности да се у часу потпуног губитка и пораза Турака, појави управо он као „послани човек“ Гази Мустафа Кемал паша. Пример новог турског човека, који је са прошлосту имао везе само што носи турско име и мора да се бори против старог османског наслеђа.⁹

Ататурку су у београдским дневним листовима преписиване све заслуге за стварање нове Турске, ретки су примери где је дневна штампа то достигнуће приписивала и турском народу. У таквим причама полазило се од идеје да су велики модернистички и реформаторски подухвати могли искључиво проистећи из умова великих државника. На такав начин српска штампа настојала је да посматрајући деспотски карактер Ататуркове владавине, у српској и југословенској јавности афирмише диктатуру краља Александра успостављену тридесетих година. Историјски лик Кемал паше у српској јавности упоређиван је са руским царем Петром Великим, кроз устајање против религије, а нарочито кроз њихову непоколебљивост и истрајну намеру за секуларистичким реформама (Танасковић 2008: 277-278) и преузимање западних модела модернизације.¹⁰

Једна од честих синтагма у извештавању о Турској у посматраној деценији, увек је као додатак имала прилог нова и модерна Турска. Врло је могуће да је српска штампа коришћењем те синтагме желели да у српској јавности направи категоричку дистинкцију у односу на Османско царство, а и у циљу афирмације југословенско-турског пријатељства.¹¹ Таква дистинкција сигурно није била

6 „Десетогодишњица нове Турске“: *Правда*: 26. 10. 1933: 2.

7 „Забелешке из нове Турске“: *Правда*, 15. април 1937: 2.

8 „Модерна Турска“: *Правда*: 10. 04. 1937: 1

9 „Гази Мустафа Кемал“: *Политика*: 10. 10. 1933: 6.

10 „Гази Кемал паша“: *Време*: 5. 10. 1933: 2.

11 „Десетогодишњица нове Турске“: *Време*: 26. 10. 1933: 2.

прављена из намере да се у потпуности избрише сећање на османско-српску прошлост, већ супротно подсећање на њу имало је за циљ да српској јавности додатно приближи нову Турску. Једна од последица писања о тој категоричкој дистинкцији била је та да је таквим извештавањем београдска дневна штампа често улазила у оријенталистички дискурс (Said 1996: 3). Кроз оријенталистички дискурс београдских дневних новина, Ататуркове реформе тумачене су као оне које су срушиле „цео трули Оријент“.¹² Штампа је писала да би тај трули Оријент Турску оставио у њеној старој зачмалости, исламском фатализму, да би верска и грађанска бирократија припремиле на њу нову катастрофу, да би Турска постала руски или енеглески вазал, да би остала једна класична азијатска земља.¹³ У оваквом оријенталистичком излету београдских дневних листова истицањем антипода азијатске и европске Турске, можемо протумачити и покушати да разумемо нешто што је било својствено српском случају у односу на нови идентитет у настајању у Турској, у том периоду. Кроз ове оријенталистичке конструкције, српска штампа је несвесно трагала и за сопственим идентитетом, да чврсто искаже да је сама Југославија у имагинарној географији европска земља у односу на Турску. Могли би рећи да је кроз тумачење турског чуда српска штампа вршила својеврсну репродукцију оријентализма, настојећи да нестабилност нове југословенске државе у периоду између два светска рата, у односу на Турску дефинише као стабилну и давно формирану државу, која је проистекла из вековне борбе српског народа против Турака, чиме се тражило сопствено место у тадашњем европском имагинаријуму, имагинаријуму кроз који је српска штампа желела да покаже и докаже да је у односу на Турску, Југославија давно модернизована и европска земља, која се и поред блиских односа са Турском, категорички разликује од ње.

Подложно промени наратива о Мустафи Кемалу Ататурку током тридесетих година, мењао се и наратив о карактеру његове војничке каријере. Тако се његово командовање у Галипољској бици тумачило као тренутак у ком је кренула да се ствара оријентална легенда о њему.¹⁴ Војнички подвизи Ататурка током рата са Грцима и савезничким војскама, који су се раније тумачили као последица неслоге савезника, од тридесетих година гледали су се кроз брилијантни војнички ум њега самог (Ђурђевић 2022: 149). Својеврсна идеализација Ататурка у српској јавности, а на примеру његове војничке каријере имала је за циљ да њу прикаже као јединствену у целој историји, преодређену за њега¹⁵, чему је у прилог говорио и надимак Гази¹⁶ који му је турска скупштина доделила након победе над Грцима у бици код Сакарије (Наков 2011: 70) Тајна успеха његових војничких подухвата приказивала се као таква, да он никада није измицао пред опасностима, већ је

12 „Пут југословенског краљевског пара“: *Време*: 5. 10. 1933: 2.

13 Исто.

14 „Гази Мустафа Кемал“: *Политика*: 10. 10. 1933: 6.

15 „Гази Мустафа Кемал Ататурк“: *Политика*, 12. 11. 1938: 2.

16 Гази је реч арапског порекла, у исламу има значење борца за веру или звање хероја победника, ратног ветерана; Gazi, u: *Türkçe-Sırpça Sözlük*, ur. Slavoljub Đinđić, Mirjana Teodosijević, Darko Tanasković, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1997, 383.

ишао право на њих да окуша своју срећу, која му се осмехивала (Светковски 1938: 81). У тој другачијој слици Атарукове војничке каријере, београдска штампа је била склона и томе да избрише неке ружне елементе из ње исте, попут злочина над Грцима, чему је била изразито наклоњена током тог истог рата.¹⁷ Српска штампа је у војничкој каријери Ататурка свакако настојала да пренесе идеале о војничкој каријери Краља Александра I Карађорђевића, његовом култу краља победника, ослободиоца и ујединитеља, што је свакако имало сличности са Ататурком (Kadijević 2010: 60).

На почетку овог рада, подвучено да једну од последица великог угледа Кемал паше у српској и југословенској јавности, свакако треба видети и у чињеници да се посебно инсистирало на блиском пријатељству између њега и краља Александра. Београдска дневна штампа је у данима краљеве посете, сусрет двојице државних поглавара означила као историјски, као сусрет који је у оквирима балканске и међународне политике донео плодонсне резултате. Сусрет је означен као кључна прекретница у турско-југословенским односима.¹⁸ Атетитат на југословенског краља Александра I Карађорђевића у октобру 1934. године изазвао је веома велики одјек у Турској (Kürt Güveloğlu 2015: 249-269). У телеграму саучешћа упућеном кнезу Павлу Карађорђевићу Ататурк¹⁹ је нагласио да „џурски народ живо осећа џубиџак који џирџи Јуџославија у личности њеној великој краља, чији сам имао часџ да будем верни џријаџељ и искрени дрџиџ“.²⁰ На сахрани југословенског краља учествовала је и турска делегација са 130 својих гардиста, а предводио ју је министар спољних послова Ружди Арас.²¹ Неизоставно је и споменути чињеницу да је дан жалости у историји Републике Турске први пут проглашен поводом смрти Краља Александра, а београдска штампа истицала је да је краљева смрт ожаљена као смрт Газијевог брата²² (Виријевић 2018: 85-87). Српска штампа истицала је да је Ататурк као истакнути познавалац људи и људске душе,

17 У деценији у којој је југословенско-турско пријатељство достигло свој историјски врхунац долазило и до промене некадашњих наратива, конкретно кроз пример грчко-турског рата. Тако је дневни лист *Правда* у једном свом тексту писао о турско-грчком пријатељству у служби равнотеже и мира у Средоземном мору, и да су два народа која су стотинама годинама живела у непријатељству, „пружила руке преко острва и мора“. Овај текст може послужити као индикативни пример промене наратива о Турској и карактеру рата са Грчком, и промена изразито негативне слике Турака и Турске у ратним годинама; „Турско-грчко пријатељство у служби равнотеже и мира у Средоземном мору“: *Правда*, 16. 7. 1938: 1.

18 „Министар иностраних послова г. Јевџић о срдачном пријатељству Јуџославије и Турске“: *Правда*, 3. 07. 1934: 1.

19 Пукoвник Новица Ракoчевић који је 1935. године постављен за војног изасланика југословенске владе у Анкари, у свом сећању на први сусрет са Ататурком истакао је наводне Ататуркове речи о покојном краљу Александру: „Мој драги пријатељу, ви сте изгубили вашег Узвишеног краља, а ја сам изгубио свог Великог пријатеља. Нико не зна мој драги пријатељу колико сам ја плакао за вашим покојним краљем и колику болу за њим осећам...“; „Мој први сусрет са Кемалом Ататурком“: *Полиџика*: 17. 11. 1938: 3.

20 „Јуџославија је изгубила свога великог вођу, а чoвечанство највећег присталицу мира“: *Полиџика*, 11. 10. 1934: 4.

21 „Муслимани у европској Турској“: *Време*: 12. 10. 1934: 10.

22 „У Турској је смрт Краља Александра ожаљена као смрт Газијевог брата“: *Полиџика*, 20. 10. 1934: 9.

био способан да за кратко време ствара мишљење о људима са којим је долазио у контакт и како је таква његова особина допринела да при сусрету са југословенским краљем брзо постане свестан свих његових људских квалитета и да га савршено упозна.²³

Поред свих наведених разлога за постојање одређеног култа Мустафе Кемала Ататурка у српској јавности, један од разлога треба тражити у наводном говору који је он одржао 1922. године приликом свог боравка у Бурси. У том говору Ататурк је са дивљењем говори о херојској борби српског народа током Великог рата и заслугама за стварање југословенске државе.²⁴ Штампа је поред тога веома често наглашавала и разлоге за такав Ататурков став, који је био подстакнут чињеницом да Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца током турског рата за независност није желела да узме војног учешћа, што је био и један од разлога за чвршће повезивање Турске и Југославије.²⁵

Популарност првог председника и оснивача Републике Турске Мустафе Кемала Ататурка у српској и југословенској јавности кулминацију је достигла у новембру 1938. године, у данима пре и након његове смрти. Дневна штампа је у обиљу вести тих дана доносила појединости о његовом здравственом стању, о томе какав је одјек његова смрт изазвала у Турској. Никада већи број текстова о Ататурку подсећао је на његов лик и дело, војничку каријеру, напоре и заслуге за модернизацију Турске. Београдска штампа је Ататурково дело представила као бесмртно, дело које је захватило дубоке корене у турском народу, а да тај народ остаје доследан Ататурковом путу, идејама и визији.²⁶ Васиљ Поповић је Ататурков одлазак видео као одлазак једног од најмаркантнијих вођа народа и државника у савременој историји, сматрао је да се његов историјски значај најбоље види кроз симбол имена који му је доделио турски народ Ататурк или отац Турака.²⁷ Кроз праћење извештавања о последњим данима Кемал паше, српска штампа је са једне стране узвраћала „турска доброчинства“ учињена у данима након атентата у Марсеју, а може се претпоставити да је у неком ширем плану изражавана забринутост, о Турској након Ататурка, из сопственог искуства о Југославији након краља Александра.

23 „Ататурк и Краљ Александар“: *Полиџика*, 12. 10. 1938: 1.

24 „Та Југославија постала је једна јака држава на Балкану, и Срби су имали право да створе једну такву државу, јер су то и на делу показали. Познато је, да су Аустрија и Мађарска нападе Србију упутивши против ње готово толико војске колико је она имала становника. Према оним огромним армијама, овај малени народ заузео је мушки став. Сукобио, и свуда, на свим тачкама, где је располагао приближно истим снагама своје је непријатеље стално побеђивао, наносећи им срамоту. Онома пак где му је био немогућно одолевати навали непријатељској он је се, стопу по стопу повлачио, тако да је био приморан целу своју земљу напустити и препустити је непријатељу. Ова војска, који су саставили синови Српског народа као и они државници и великани који су управљали судбином Народа, тиме ни у колико нису били обесхрабrenи и обезнадеждени. И сада чак кад им ни педља земље није остало у рукама они су рекли: „Хоћемо да останемо један частан народ!“. И остали су. Ето, последице те решености је то што данас видимо место малене Србије велику Југославију.“ (Teodosijević 1998: 26).

25 „Ататурк и Краљ Александар“: *Полиџика*, 12. 11. 1938: 2.

26 „Отац Нове Турске и Турака као нације“: *Полиџика*, 12. 11. 1938: 1.

27 „Историски лик Кемала Ататурка“: *Полиџика*, 13. 11. 1938: 2.

СЛИКА ТУРАКА

Промена наратива и идеализација Кемал паше, за последицу је имала и извешан степен покушаја позитивније перцепције самих Турака. Ипак и поред извесне промене кроз писање дневних листова може се видети стварање извесног врсте амбивалентног става у српској јавности, услед трајних негативних стереотипа према Турцима. Без обзира на то, може се рећи да је перцепција Турака, у српској јавности током тридесетих година доживела веома велику промену у односу на период турско-грчког рата, када су се Турци најоштрије речено посматрали кроз призму немилосрдних муслиманских освајача са Истока (Ђурђевић 2022: 137-158), када су се поново сагледали кроз призму другости, када је Турчин поново постао оно друго „*par excellence*“ (Jezernik 2010: 9).

Модернизација Турске, спроведена под вођством Мустафе Кемала Ататурка, у писању београдске штампе истицана је пре свега као она модернизација која је спроведена ради самог турског народа, а у новинским извештајима из тог времена готово увек истицана је дихотомија са Османским царством и удаљеност Турака од цивилизацијских тековина Западне Европе. Удаљеност Турака од цивилизацијских тековина Западне Европе представљана је кроз конструкт празноверице турског народа, коју је Мустафа Кемал Ататурк савладао сопственим државничким способностима. Утемељеност Ататуркових реформи у широким народним масама у писању београдских листова тумачила се кроз два крила турског народа, једно крило турског народа која се одмах одушевило Ататурком, и кроз оно друго крило које није хтело да поскида чалме пред Грцима. Ататурков долазак на власт у српској јавности представљен је као кључан тренутак који је турском народу омогућио да „после вековног батргања у месту, одлучно крене напред“.²⁸ Врло честа конструкција у приказивању прогреса Турака могла се видети и кроз приказе претходно поменути два крила турског народа: „стари Турчин са бројаницама, који чучи пред џамијом, који се довија на сто начина да проклету, наметнуту Таурску качкету начини што сличнијом фесу и нови омладинац који немарно пролази поред џамије и жури у модерну европски уређену школу“.²⁹

У величању лика и дела оснивача Републике Турске, београдски дневни листови нису нужу величали и тековине турског народа у стварању нове турске државе. Утемељеност традиционалних стереотипа о Турцима у српском колективном сећању, увек је у Турцима видела симбол заосталог и неразвијеног Оријента, а посматрање Турака кроз такву призму често није омогућавало препознавање промена кроз које је турски народ пролазио. Ако се са једне стране и препознала промена коју је доживео турски народ, такав амбивалентан став београдске дневне штампе био је поткрепљен идејом о томе да Турци све дугују Кемал паши. Београдски листови су отворено оправдавали деспотски карактер кемалистичког режима, чиме се имплицитно оправдала и диктатура краља Александра I Карађорђевића. Савременици из Југославије који су боравили у Турској, Ататуркову

28 „Историски лик Кемала Ататурка“: *Политика*, 13. 11. 1938: 2

29 „Шест принципа Турске Републике“: *Политика*: 24. 10. 1933: 3.

диктатуру тумачили су као „позитивну диктатуру са свим атрибутима улитаризма“.³⁰ Кроз ове приче савременика који су посећивали Турску, као једна од позитивних особина Кемал паше истицана је његова одлучност да чврстом руком поведе Турке, народ који је он убедио да само одлуке једног човека могу да га повећу напред. У оваквим и сличним конструкцијама око Турака може се видети један од класичних оријенталистичких образаца, о летаргији која је била једна од главних карактерних црта оријенталних народа.³¹ Како би се што боље приказао просвећени деспотизам Кемал паше дневни лист *Правда* је у једном од својих текстова цитирао следеће речи Ататурка: „Ја ћу свој народ тако водити донде док он сам не буде упознао свој. Тада ће и моје дело бити завршено“.³²

Назначена амбивалентност у дискурсу о Турцима, своје варијације имала је и на тему позитивног сагледавања Турака, али треба имати на уму да су и такве варијације као свој примарни циљ имале идеализацију лика и дела Ататурка. Београдска штампа је препознала нови дух у турском народу, дух који је Турцима дао идеју нације и способност да изгради модерну државу у којој је закон стављен изнад сваке врсте моћи и власти. Нови дух Турака првенствено је посматран кроз радикалну секуларизацију турског друштва и ослобађање од утицаја ислама. Огледао се и кроз спољне обрасце турске модернизације, кроз револуцију у промени начина одевања, победи цилиндра над фесом, еманципацији турске жене, победи латинице и турског народног језика, тиме се видело да је Турска нова држава и да је турски народ заувек окренуо леђа прошлости.³³ Нови дух у турском народу, који је био предвиђен да настави Ататурково дело, најпре је у виђен у новим генерацијама Турака, васпитаваних у духу кемализма и реформи.³⁴ У погледу таквих натписа у београдским дневним листовима, једну занимљиву опсервацију изнео је новинар дневног листа *Време* у интервјуу са Емел Ружди, ћерком турског министра спољних послова Руждија Араса Београду новембра 1933. године Новинар је младу Туркињу васпитану у духу кемализма сагледао из угла еманципације Туркиња, па је изнео следећу опсервацију: „чудноватио је и ѿмислиити да је још њена баба носила јашмак, а да није макнула из харема, млада Емел не ѿамиии тио време, за њу је тио све тиако ситрано, она зна само нову Турску“.³⁵

Један од важнијих конструката у штампи током тридесетих година о Турцима, јесте онај који је говорио о заосталости турског народа, али видећи у томе кривицу прихватања арапског писма и културе. Такав конструкт је као своју контратезу имао причу о томе да је турски народ пре прихватања ислама био слободарски, горди, племенити и напредан ратнички народ. Често се наглашавало да је свет у Турцима видео фаталисте и фанатике, али је искључива кривица за то била у „туђинском исламу“ који је убио сваки полет у овом народу.³⁶ Афирмисање препорода

30 „Нови Цариград“: *Правда*: 5. 10. 1933: 2

31 „Величанствене припреме за прославу десетогодишњице нове Турске“: *Време*: 19. 10. 1933: 3

32 „Кариера Мустафе Кемала“: *Правда*: 4. 10. 1933: 2

33 „Десетогодишњица нове Турске“: *Време*: 26. 10. 1933: 3

34 „Петнаест година Кемалове Турске“: *Правда*, 24. 10. 1938: 2

35 „Представница модерних Туркиња у Београду“: *Време*: 29. 11. 1933: 2

36 „Кемалисте и исламска верска заједница“: *Политика*: 13. 11. 1933: 6-7.

који се у Турској догодио са силаском Османског царства са историјске сцене и све позитивнија перцепција самих Турака, могли су за циљ имати и извесну рехабилитацију Турака из образаца традиционалне слике истих у српском колективном сећању. У таквој афирмацији препород који је српски народ доживео ослобађањем од власти Османског царства, изједначавао се са преображајем Турака под Ататурком. Крајњи домет такве афирмације, могао је за циљ имати тражење градивног елемента на коме се стварао наратив о пријатељству Краљевине Југославије и Републике Турске, југословенског и турског народа. То пријатељство и ти односи своју кулминацију су управо достигали ових година.

На почетку је напоменута амбивалентност која се исказивала према Турцима, и да је позитивна варијација те амбивалентности као свој примарни циљ имала глорификацију дела и лика Мустафе Кемала Ататурка. Стиче се утисак да је грађен својеврсни култ Ататурка у српској јавности, а да је у зависности од потребе његове идеализације Турчин могао бити стављан у различите калупе амбивалентних варијација београдске штампе. Ако на уму имамо и контекст диктатуре краља Александра током тридесетих година, а нарочито режимски карактер посматране дневне штампе, која је радила на стварању култа краља Александра и његове диктатуре, из таквог искуства су се могли изродити и редови хвалоспева о Ататурку у београдским дневним листовима.

Један од честих модела извештавања о Турској и препороду Турака у београдској штампи током тридесетих година био је испраћен кроз приче југословенских држављана, који су путовали у Турску и у штампи остављали утиске са тих путовања. Заједничка карактеристика такве врсте извештаја у штампи тих година, била је та да су аутори истих по правилу истицали истовремено чуђење и дивљење према промени Турака, постављајући сами себи питање да ли је турски народ за мали период био способан да начини такав прогрес. Готово најчешћа синтаagma која је описивала турску промену у овој врсти новинских извештаја била је нова Турска и нови турски човек. Истицано је објективна разлика која се десила у физиономији муслимана у целој Турској, у односу на стање пре рата.³⁷ Посетиоци из Југославије су у турском народу видели нови одисај и сјај, ослобођене жене и мушкарце од „тешких окова верског фанатизма.“³⁸ Будном оку посматрача из Југославије увођење латинице и фонетског писма у Турској, био је један од кључних фактора суштинских промена у турском друштву.³⁹ Већина ових аутора била је склона оцени да су се идеје и налеча кемализма примили у турском народу, видећи у психологији турског народа преокрет који је донео Ататурк и веру у будућност.⁴⁰ Савременици из Југославије били су јединствени у својој оцени да режим у Турској не зависи од личности које га воде, да је сталан и сигуран због чињенице да је дубоко ушао у душу народа.⁴¹

37 „Муслимани у европској Турској“: *Време*: 24. 10. 1933: 2.

38 „Наша примадона г-ца Нури Хаџић названа је у Цариграду Бахри-ханум и позвана је да буде први гост будуће цариградске опере“: *Време*, 9. 9. 1936: 4.

39 „Забелешке из нове Турске“: *Правда*: 14. 4. 1937: 4.

40 „Утисци из Турске г. Шефкије Бекмена“: *Време*: 25.6. 1936: 3.

41 „Муслимани у европској Турској“: *Време*: 24. 10. 1933: 2.

У извештајима београдских дневних листова могла се учитати и извесна доза скептицизма према будућности Турске, након Ататуркове смрти. Тако је Смаил ага Ђемаловић у ауторском тексту за дневни лист *Време* говорио о оном делу турског народа, који није прихватио кемалистичке реформе, поготову оне секуларистичке. Овај аутор је конзервативну струју турског друштва оценио као минорну претњу, али као потенцијалну претњу за будућност Турске.⁴² Гледано у целини, београдска дневна штампа током тридесетих година није оспоравала велику промену коју је доживео турски народ, али се у њиховим писањима могла учитати и извесна доза скептицизма према трајности и одрживости кемалистичких реформи. Указивано је на извесан опрез због тога што наследство из прошлости, провучено кроз синтагму „оријенталне психологије“, може да се измени само у току генерација.⁴³

Како би се српској, па тиме и југословенској јавности приближило савезништво између Турске и Југославије, у штама су се могли срести текстови који су у заједничкој српско-турској прошлости настојали да пронађу корене и идеје тог савезништва. Пољски историчар Павел Михлак је у својој анализи слике Турске у Политци, изнео једну веома индикативну опсервацију да у годинама у којима су Југославија и Турска градиле своје односе, попут 1925, 1929, 1933, није доносио детаљније извештаје око обележавања годишњице Кумановске битке. (Michalak 2019: 155-156). Осталих година преовлађујући наратив за циљ је имао слављење краља Александра као ослободиоца од Турака и слављења ове битке као историјске, у назначеним годинама то није био случај. Занимљива је била опсервација, Нециба Абдурмановића, Турчина из Кичева, поводом уговора о пријатељству између Турске и Југославије потписаног новембра 1933. године. У свом ауторском тексту Абдурмановић је између осталог наглашавао да је идеја о савезништву две државе и народа одувек постојала. Говорио је да су Срби и Србија били поштовани за време турске владавине од стране истакнутих турских личности, а посебно је апострофирао „српско витештво“ током Ангорске битке. Истицао је да је у турској души увек постојало посебно дивљење према српском јунаштву, пријатељски и херојски карактер српске војске током последњег рата, као и да Турци никада нису заборавили да им ни Србија ни Југославија, нису ни у једном тренутку подносили „нож под гушу“.⁴⁴

Поред анализе самих наратива о Турцима, на станицима дневних листова среће се и велики број текстова, који су са пажњом пратили процес модернизације турске жене. Та еманципација виђења је у склопу укупног процеса турске модернизације и брисања сећања на османско наслеђе. Нова Туркиња сагледана је кроз образац жене ослобођене ропства, која је постала у потпуности равноправан члан једног друштва у изградњи.⁴⁵ Укидање харема и увођење полигамије у Турској, означило је почетак процеса еманципације турске жене. Београдски листови су овај потез Кемала Ататурка, упоредили у односу на оријенталну мистику институције харема код странаца, која је у случају Туркиња значила збацивање старих окова

42 Исто.

43 „Гази Кемал паша“: *Време*: 5. 10. 1933: 2.

44 „Југославија и Турска“: *Политика*: 29. 11. 1933: 2.

45 „Петнаест година Кемалове Турске“: *Време*, 12. 04. 1937: 4.

са њихових леђа. Амбивалентност према Турцима, могла се учитати и у случају турске еманципације жена, где се могло наћи подвучено да патријархални карактер турске породице не дозвољава Туркињама да уживају слободе као жене у Европи тог времена.⁴⁶ Варијација ове амбивалентности врло често прави ту категоричку дистинкцију о Турцима као другом, и на оваквим примерима, а не увиђа се и сопствени случај, не сагледава се положај жене у тадашњој Југославији, који се није много разликовао од турског случаја.

Значајни тренуци за разумевање положаја турске жене у међуратној Југославији, биле су посете које су Београду уприличиле славне и познате жене из Турске. Прва у реду тих посета била је посета једине званичне супруге Кемал-паше, Латифе Ханум, априла 1928. године. У склопу своје приватне посете тадашњој југословенској држави, неколико дана боравила је у Београду. Кроз интервјуу дат дневном листу *Време*, похвално је говорила о тадашњој Југославији, а посебно је нагласила радост коју осећа према питању напретка југословенске жене. Поред разговора од Кемал-паше, у својим казивањима истакла је да је он савршенство које је дала „турска раса, да одговара Турцима и да га они поштују и воле“.⁴⁷ Од ове посете свакако је била значајнија посета Сабихе Гокчен, прве жене борбеног pilota Београду, и једне од усвојених кћерки Кемал-паше, у склопу њене балканске турнеје.⁴⁸ На београдском аеродрому приређен јој је свечан дочек, а њену посету и велико присуство жена на београдском аеродрому београдска штампа искористила је да истакне да је то пример феминистичке тезе о равноправности полова. Сабиха Гокчен је у разговору за српску штампу тог времена, нагласила да не постоји разлика у погледу поделе послова на жене и мушкарце, а представљена је као млада Туркиња, чији се авијатичарски подвизи могу мерити и са много искуснијим пилотима.⁴⁹

Домети Ататуркових реформи сагледани кроз поље еманципације жена, нису до краја и у потпуности протумачени у свим својим аспектима, нарочито у погледу чињенице да су жене у Турској добиле право гласа 1934. године,⁵⁰ далеко пре него што је то био случај у многим европским земљама, и у Југославији (Томић 1939: 201). Са једне стране, о еманципацији Туркиња у српској штампи, могла су се срести тумачења да оне уживају више права него жене на Западу, али су веома ретки предлози који јасније говоре да им је признато право гласа.⁵¹ По питању еманципације жена, у српској јавности вероватно се желео апостробирати утисак да је положај жена у Југославији, једнак или сличан положају жена у Турској, чиме се желело избећи признање да је некадашњи заостали сизерен отишао један корак даље

46 „Оно што је остало од харема“: *Правда*: 19. 10. 1933: 14.

47 „Латифе Ханум, бивша жена Мустафе Кемал паше, у Београду“: *Време*: 22. 04. 1928: 5.

48 „Поћерка Претседника Турске Републике авијатичарка г-ца Сабиха Гокчен стићи ће у Београд данас у девет часова“: *Политика*: 18. 06. 1938: 2.

49 „Великим војним авионом долетела је у Београд Г-ца Гекчен, усвојеница претседника Турске Републике“: *Политика*: 19. 6. 1938: 5.

50 Архив Југославије (АЈ), фонд 370 (Посланство Краљевине Југославије у Турској-Цариград, Анкара 1890-1945), Ф-39-343-344; АЈ, фонд 411 (Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду), Ф-1-70.

51 „Свега десетак година после укидања ропства жене мушкарцу“: *Време*: 9. 12. 1934: 7.

у односу на српски случај еманципације жена.⁵² Писања међуратне феминистичке штампе о афирмацији женског права гласа у Турској⁵³, представљено је као доказ да су жене у Југославији зреле и спремне да ступе у акцију на политичком пољу. Турски случај представљен је као јединствен пример, како је од харемске робиње направљен човек, у чему је по њима била и тајна турског напретка, Турске чијег се ројства Србија тек недавно ослободила.⁵⁴

ЗАКЉУЧАК

У складу са развојем југословенско-турских односа у периоду између два светска рата, мењао се наратив о Турској, Турцима и оснивачу ове државе Мустафи Кемалу Ататурку у српској јавности. На основу писања београдских дневних листова, уочава се да је промена тих наратива пратила узлазну путању развоја међудржавних односа, који кулминацију доживљавају са посетом краља Александра I Карађорђевића Истанбулу у октобру 1933. године и његовом првом и једином сусрету са Кемал-паше. Непосредно пре, али и након тог сусрета београдски дневни листови почели су постепено да граде мит о нераскидвој повезаности два владара, и блиском пријатељству, иако је то био једини сусрет двојице државника.

Услед сличности у биографијама два владара и чињеници да су обојица имали сличан систем управљања својим земљама, београдска штампа кроз своје писање током тридесетих година ствара изванредан култ Мустафе Кемала Ататурка у српској јавности, што је допринело његовој великој популарности у тадашњој Краљевини Југославији. Услед прављења тог култа, мењао се и наратив о њему у односу на период рата са Грчком, када је та иста штампа у њему увиђала новог турског и муслиманског освајача са Истока. Настанак нове Турске, виђен је као његова искључива заслуга, без њега у виђењима српске штампе, Турска би остала ослабљења и ратом разорена држава, без икакве могућности напретка.

Промена наратива о Ататурку, изискивала је и промену традиционалних перцепција самих Турака. Ипак на тој страни, српска штампа показала је отворен амбивалентни став према томе колико су Турци били у могућности да се промене. Тај амбивалентни став своје упориште на једној страни имао је у спољним обрасцима турске модернизације, али друга страна те амбивалентности изражавала се кроз традиционалну перцепцију Турака, и сумње да су они били способни да прихвате све замахе модернизације без Ататурковог патроната. Кроз такве образце српска штампа је истовремено настојала да упоређујући „турско чудо“ са напретком саме Југославије, истакне да је Краљевина Југославија одавно надмашила свог некадашњег

52 Ако се и говорило о женском праву гласа, то питање је остало споредно у извештајима београдских дневних листова. Тако се у извештају дневног листа *Време* о парламентарним изборима у Турској фебруара 1935. године, истиче интересантност тих избора зато што жене гласају по први пут, а да за то догују Ататурку; „Турска је изабрала Велику народну скупштину“: *Време*: 9. 2. 1935: 3.

53 Делегација југословенских феминисткиња учествовала је на Конгресу Интернационалне алијансе за женско право гласа у Цариграду априла 1935. године; Милена Ј. Атанацковић, „Конгрес Интернационалне алијансе за женско право гласа у Цариграду“, *Женски покрет*, Мај-јуни 1935.

54 *Ženski pokret*: Септембар-новембар 1935: 110-111.

оријенталног освајача, и још одавно у имагинарној географији „цивилизована, европска држава“. Кроз импликовање те другости, заправо су се изражавали страх и сумња, да ли је југословенска држава у том тренутку, заиста била напреднија и развијенија у односу на Турску, и у коликој је мери заправо била европска.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије (АЈ), фонд 370: Посланство Краљевине Југославије у Турској-Цариград, Анкара 1890-1945; фонд 411: Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду

МЕМОАРИ

Meštrović 1969: Ivan Meštrović. *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb: Matica hrvatska

ШТАМПА

Време, 1928, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937.

Женски њокреј, 1935.

Политика, 1933, 1934, 1938.

Правда, 1933, 1934, 1937, 1938.

ЛИТЕРАТУРА

Виријевић 2018: Владан Виријевић. *Југословенско-џурски економски односи 1918-1941*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Кадијевић 2010: Александар Кадијевић. „О архитектури југословенског посланства у Анкари“, *Наслеђе*, 11 (2010), Београд: Завод за заштиту споменика културе, 55–70.

Светковски 1938: М. Светковски. *Аџаџуркова Турска*. Београд: Балкански институт.

Танасковић 2008а: Дарко Танасковић. *Ислам: дојма и живои*. Београд: Српска књижевна зајруга.

Тодоровић 1973: Десанка Тодоровић. „Питање успостављања дипломатских односа између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Републике Турске (1923–1925)“, *Balkanica*, IV (1973), Београд: Балканолошки институт, 265–289.

Томић 1939: Зоран Св. Томић. *Камал Аџаџурк – џворац нове Турске*. Београд: Планета.

Чорбић 2023: Душан Чорбић. Улога османског наслеђа у процесу националног конституисања на Балкану“, *Перспективе политичких наука у савременом друштву*, пр. А. Матијевић, Н. Спасојевић, Београд: Институт за политичке студије, 2023, 403–417.

Bakić Hayden 2006: Milica Bakić Hayden. *Varijacije na temu "Balkan"*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Đurđević 2022: Sava Đurđević. „Interpretacije nasilja u jugoslovenskoj štampi: Grčko-turski rat i razmena stanovništva“, *Reprezentacije nasilja u Jugoistočnoj Evropi 20. stoljeća*, ur. Husnija Kamberović, Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2022, 137–158.

Giomi 2018: Fabio Giomi, „Domesticating Kemalism: Conflicting Muslim Narratives About Turkey in Interwar Yugoslavia“, in: *Nostalgia, Loss and Creativity in South-East Europe*, ed. (Catharina Raudvere), Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2018, 151-187.

Jezernik 2010: Božidar Jezernik. *Imaginarni Turčin*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Hakov 2011: Džengiz Hakov. *Istorija savremene Turske*. Prizren: Baltam.

Kürt Güveloğlu 2012a: Gülşah Kürt Güveloğlu. „SHS ve Yugoslavya Krallığı'nın Türkiye ile Diplomatik İlişkileri (1923–1938)“, *Türkiye-Sırbistan İlişkileri* (ed. Yeliz Okay – Tuncay Babalı), Istanbul: Doğu Kitabevi, 143–190.

- Kürt Güveloğlu 2015b: Gülşah Kürt Güveloğlu . „Marsiliya Sulikastı (Yugoslavya Kralı Alekesner'in Öldürmesi) ve Türkiye'deki Yankıları 9 Ekim 1934“, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 57 (2015), Ankara: Ankara Üniversitesi, 249-269.
- Milosavljević 2002: Olivera Milosavljević. *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima"*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Michalak 2019: Pawel Michalak. „The Image of Turkey in the Public Discourse of Interwar Yugoslavia During the Reign of King Aleksandar Karađorđević (1921-1934) According to the Newspaper „Politika“, *Nauki Spoleczne*, 24 (1/2019), 143–166.
- Said 1996: Edward Said. *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Teodosijević 1998a: Mirjana Teodosijević: *Mustafa Kemal Atatürk u jugoslovenskoj javnosti*. Beograd: Nea.

Sava D. ĐURĐEVIĆ

MUSTAFA KEMAL ATATURK AND THE TURKS IN THE SERBIAN
PUBLIC DURING THE THIRTY YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY

SUMMARY

In accordance with the development of Yugoslav-Turkish relations during the thirties of the twentieth century, and the close friendship between King Aleksandar Karađorđević and Turkish President Mustafa Kemal Atatürk, the Serbian press reported a lot about Turkey. In its reporting, the Serbian press popularized the image of Atatürk, comparing him to King Alexander. At the same time, in its reporting on Turkey, the press presented an image of the change of the Turks themselves, but in an ambivalent tone, which stemmed from the traditionally negative image of the Turks, shaped during the Ottoman rule in the Balkans.

Key words: Atatürk, Kingdom of Yugoslavia, Turkey.